

מסמך תורכי על אברהם די קאשטרו—מנהיג יהודי מצרים במאה ה־17

Author(s): ח' גרבר

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 46 (תש"ס), pp. 158-163

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70048007>

Accessed: 26/11/2011 14:07

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מסמך תורכי על אברהם די קאשטרו — מנהיג יהודי מצרים במאה ה־17

מאת חיים גרבר

קטע ממסמך תורכי רשמי שופך אור מסויים על קורותיו של אברהם די קאשטרו, מנהיג יהודי מצרים בשנים שלאחר הכיבוש העות'מאני, וכן על המעמד המשפטי של קהילת מצרים. המסמך נתגלה בכריכת ספר עברי עתיק המצוי ברשות עזרא פ' גורודסקי, שהואיל לאפשר לכתוב שורות אלו לבדקו¹. המסמך אינו מתוארך והוא קטע מן המסמך המקורי. הוא קטוע עד שכמעט ואין להבין ממנו דבר; ואולם המעט אשר ניתן בכל זאת להציל ממנו, הינו בעל עניין.

אף־על־פי שהקטע חסר תאריך, זיהוי המסמך אינו מוטל בספק. בזכר בו המושג כאשף, מושג המציין מושל פרובינציה במצרים העות'מאנית². המושג אינו מוכר מארץ מזרח־תיכונית אחרת. במסמך נזכרת גם משרתה כאשף של מחוז שרקיה, אחד המחוזות החשובים במצרים³. אף העובדה שהמסמך מתייחס לאברהם די קאשטרו אינה מוטלת בספק. הוא מוזכר בכינויו המפורסם — מעלם אבראהים. בידוע שהמושג מעלם — אומן, או מומחה — ציין במצרים העות'מאנית את מנהל המטבעה של ארץ זו, וזה התפקיד שבשלו עלה די קאשטרו לגדולה⁴.

בקטע ששרד אין אינדיקציה ברורה שתאפשר את אפיונו הדיפלומטי, אולם כלולים בו רמזים אחדים המקרבים אותנו לאבחנה. צורת הכתיבה קרובה לזו המצויה בהעתקת צווי השלטון בסדרה הקרויה מוהימה דפת־לרי — פנקס הדברים החשובים — ובהעתקות אחרות של צווי השלטון המרכזי באיסטנבול. אל פנקסים אלה העתיקו פקידי השלטון בקושטא את הצווים שהוצאו על־ידי הסולטאן ואשר נשלחו לפרובינציות השונות⁵. אך העדר הביטוי תָּהֵם כִּי (=צו לאמור), המופיע תדיר במסמכי מוהימה, ממסמך זה,

1 זהות הספר אינה ידועה. המסמך מצוי ברשותו של מר גורודסקי.

2 ראה: S. T. Shaw, *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century*, Cambridge, Mass. 1964, n. 1.

3 ראה: שם, אינדקס בערכו.

4 ראה: א' דוד, 'לסימנה של הנגידות במצרים ולתולדותיו של אברהם די קאשטרו', תרביץ, מ"א (תשל"ב), עמ' 330; אב"ב פולק, 'היהודים ובית המטבעות בימי הממלוכים ובראשית שלטון התורכים', ציון, א (תרצ"ו), עמ' 24–36.

5 המבוא הטוב ביותר לחקר הדיפלומטיקה של סדרה זו הוא: U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine*, Oxford 1960, pp. XVff.

מעמיד בספק את ההשערה שלפנינו צו סולטאני מהסוג האמור. כיום אין כל אפשרות לתור אחר העתק של מסמך זה בכרכי סדרת המוהימה, שכן הקדום ביותר בכרכים אלה הוא משנת 1544⁶; מובן, אפוא, כי אף אם היה המסמך שלפנינו צו מלכותי, העתקו לא שרד.

אברהם די קאשטרו היה המנהיג הפוליטי של יהודי מצרים במשך כעשרים שנים לאחר הכיבוש העות'מאני של מצרים (שהיה בשנת 1517). כאמור, עלה די קאשטרו לגדולה בגין היותו מנהל בית המטבעה הממלכתי, תפקיד אותו מילאו יהודים כבר זמן־מה לפניו. תפקיד זה עורר, לא אחת, את חמתם של הכרוניקאים הערבים והציבור הערבי על יהודים אלה, שכן אחת הפעולות השגורות של שליטי אותם זמנים היתה פיתוחי מטבע, ואלו יוחסו לעתים למנהל בית המטבעה⁷. בשנות ה־30 של המאה ה־16 עלה די קאשטרו לארץ ישראל ותפס מקום חשוב בהנהגת הקהילה של ירושלים. כאשר בנה סולימאן המפואר את חומות ירושלים מילא די קאשטרו את תפקיד מנהל הבנייה⁸.

ההצדקה לפרסום מסמך זה הוא התואר שנשא די קאשטרו, ועל כך להלן. מעבר לעובדה זו סתום המסמך כמעט לחלוטין, אולם אפשר לנסות ולהציל כמה רמזים אפילו ממשפטים מקוטעים אלה. אין ספק שנימת ההתייחסות אל די קאשטרו היא ידידותית ביותר. כותב הצו מצפה שלא תיפסק הידידות שביניהם. ממשפט אחר ניתן, אולי, להבין שדי קאשטרו עצמו קיבל משרת כא־שֶׁף; אולם אין להתייחס אל ידיעה זו כוודאית, בגלל היותו קטוע ומשום שעד היום לא ידועים יהודים שנשאו משרות מעין אלו במצרים העות'מאנית. כותב המסמך מספר לדי קאשטרו על מינויים שונים שבוצעו במינהל הארץ, עובדה המרמזת על קשרים פוליטיים הדוקים בינו לשלטון ולמינהל.

אפשר שקטע זה של הצו מתקשר לאירוע החשוב ביותר בקאריירה הפוליטית של די קאשטרו. בשנת 1524 דרש מושל מצרים, אחמד פאשא, ממנהל בית המטבעה שלו — די קאשטרו — להטביע מטבע בשמו, כאקט של הכרזה על עצמאותו מן השלטון העות'מאני. אולם די קאשטרו שמר אמונים לסולטאן העות'מאני (סולימאן המפואר) — סירב וברח לקושטא. עקב מאורע זה ביקש אחמד פאשא לקחת נקם מכל יהודי מצרים, אלא שבטרם היה סיפק בידו לבצע את זממו, הומת במצוות הסולטאן⁹. לזכר מאורע זה חגגה קהילת

6 ראה: הד, שם, עמ' XVIII.

7 ראה: פולק, שם.

8 ראה: א' דוד (לעיל, הערה 3), עמ' 334.

9 שם, עמ' 332—333. יש לציין שהכרוניקות התורכיות, המתארות את מרד אחמד פאשא במצרים, כלל אינן קושרות מאורע זה להיסטוריה יהודית. היה זה מאורע בעל חשיבות אף בהיסטוריה של מצרים והאימפריה העות'מאנית כולה. ראה למשל: סולאקואדה, סולאקואדה תאריח'י, איסתנבול הג' 1298, עמ' 442—446. על המורד אחמד פאשא עצמו ראה: מחמד ת'אריא, סג' ל־י־עוֹת־מ־א־נ־י, א, איסתנבול הג' 1308, עמ' 196.

מצרים בשנים שלאחר מכן פורים מיוחד לה, בו אף נקראה מגילה מיוחדת שתיארה נס זה. מן המגילה עולה, בין השאר, שסולימאן החזיק טובה לדי קאשטרו על נאמנותו לשלטון, ואולי אף השפיע עליו טובות-הנאה ממשיות. בלשון המגילה:

והחכם הנעלה אברהם קאשטרו מצא חן בעיני המלך סלימאן וייטב לו, וישלח המלך סלימאן שר אחד ויצוהו לאמר, לא תעשה דבר במצרים כי אם על פי אברהם היהודי.¹⁰

נראה שלא יהא זה בלתי סביר להגית, שיש קשר בין תוכן המסמך לבין עובדות אלה.

עיקר העניין במסמך ששרד הוא התואר המיוחד לדי קאשטרו — אמרא אל-מלה אל-יהודיה. נראה שלפני המלה הראשונה נשמטה המלה אמיר, והתואר היה אמיר אמרא אל-מלה אל-יהודיה, כפי שהדבר מובא במקום נדיר אחר בקשר ליהודים.¹¹ אפשר שמלה זו נשמטה בהעתקה. פירושו של תואר זה: 'ראש מנהיגי הקהילה (מילת) היהודית'.

התואר מעורר את שאלת היות, או אי-היות, די קאשטרו 'נגיד' של יהודי מצרים. בעניין זה נטוש בין ההיסטוריונים ויכוח המתבסס על שני מקורות חשובים. הכרוניקאי סמברי, בן המאה ה'יז', גרס שנגידות מצרים בטלה בשנות השמונים של המאה הט"ז וכי אברהם די קאשטרו היה נגיד. ואילו הרדב"ז, שהיה בן-זמנו של די קאשטרו, טען שנגידות מצרים בטלה עם הכיבוש העות'מאני. בשל קרבתו של הרדב"ז לזמן המאורעות, דעתו נאמנה מזו של סמברי. אברהם דוד אף ציין שורה של הקשרים היסטוריים בהם מוזכר די קאשטרו ואשר בהם היינו מצפים להזכרת ענין נגידותו, אילו היתה קיימת.¹² לכאורה, יכול היה המסמך שלפנינו לסייע דווקא לגירסת סמברי, שכן הוא מתייחס אל די קאשטרו בתואר נעלה ביותר. הנגיד בתקופה הממלוכית היה חסר פאר והדר (ראיס אל-יהוד — 'ראש היהודים')¹³, ואילו כאן אנו מוצאים תואר נסיכות — אמיר האמירים. אולם נראה שאין בטיעון זה להכריע נגד דעתו הנחרצת של הרדב"ז: יחס של כבוד אינו מתייב מסקנה כי מושא היחס נשא בתפקיד הרשמי.

אך בין אם בטלה הנגידות הרשמית בשנת 1517 ובין אם לאו, 'נגידות מעשית' המשיכה להתקיים. העות'מאנים לא עסקו בתואר היהודי הפנימי אלא בקשר בין השלטון לבין היהודים ובהגדרת סמכויותיו של ראש הקהילה. דומה, שמסמך זה אנו למדים, שהעות'מאנים הכירו במנהיגותו העליונה של די קאשטרו על יהודי מצרים, ואולי אף ראו אותה

10 א' דוד (לעיל, הערה 3), עמ' 333.

11 ראה: N. Sevgen, 'Nasil sömürüldük? Sarraflar', *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, III, No. 15, p. 64. תעודה זו מתייחסת לדון יוסף נשיא.

12 ראה: א' דוד (לעיל, הערה 3), עמ' 333—334.

13 ראה למשל: א' אשחור, תולדות היהודים במצרים ובסוריה, ב, ירושלים תשי"א, עמ' 239.

כפונקציה ממלכתית רשמית. בכך נוצרה התאמה בין היות די קאשטרו מנהיג הקהילה לבין היותו ראשה מטעם השלטון העות'מאני. אם כך הוא, העות'מאנים העניקו למנהיג יהודי מצרים סמכות שכמוה, כנראה, לא העניקו לנושא משרה אחר באימפריה עד המאה הי"ט; בכך אנו עוברים לנושא השני שמעלה תוארו של די קאשטרו.

מעניינת העובדה, שכשם שהמסמך קשור לוויכוח היסטוריוגרפי-יהודי, הוא רלוונטי גם לוויכוח המתנהל לאחרונה ביחס למבנה המדינה העות'מאנית — לפולמוס בדבר מעמד המשפטי של עדות המיעוט. משכבר היתה מקובלת הדעה, שעדות המיעוט היו מאורגנות באוטונומיה מינהלית מוחלטת. לפי תיאוריה זו, השלטון לא בא כלל במגע עם בן המיעוטים הבודד, אלא רק עם ראש הקהילה שלו, שהיה המנהיג הרשמי של כל בני אותה קהילה דתית ברחבי המדינה העות'מאנית. שיטת מינהל זו נקראה שיטת המילת (מילת — קהילה, עדה, ומכאן כיום — אומה)¹⁴. לאחרונה ערער החוקר האמריקני ב' בראודה ערעור תקיף על תיאוריה זו, וביקרה בחריפות. לטענתו שיטת המילת הינה יצירת הרפורמות העות'מאניות של המאה הי"ט, והיא הושלכה על המאה הט"ז כדי להצדיק טיעונים אידיאולוגיים ופוליטיים. לשיטתו נשא המושג מילת במאה הט"ז את המשמעות הלקסיקוגרפית המסורתית של קהילת המאמינים (המוסלמים) בלבד. לקהילה לא היה אפוא ראש רשמי מוכר, שמנהיגותו חרגה מגבולות עיר אחת¹⁵.

והנה, התעודה שלפנינו מוכיחה בבירור שהמושג מילת כבר התייחס במאה הט"ז, לעתים רחוקות אמנם, לקהילות המיעוט. אין להסיק מכאן שהתיאוריה החדשה שהוכחה בצורה משכנעת, אינה עומדת בפני מבחן הביקורת; אלא שיש, כנראה, להכניס בה שינויים מספר: אפשר שניצניו של השימוש החדש במושג מילת ביחס ללא-מוסלמים הופיע זמן רב לפני המאה הי"ט, ורק במאה הי"ט התגבש המושג לכלל מוסד מינהלי משפטי רשמי.

14 על התפיסה הישנה של מוסד המילת, ראה: H. A. R. Gibb and H. Bowen, *Islamic Society and the West*, I, pt. 2, (London 1957), pp. 212ff.

B. Braude, *Community and Conflict in the Economy of the Ottoman Balkans*, 15 (Ph.D. diss., Harvard University 1977), ch. 3.

נספח

התעודה

٥٠٠٠ الملة اليهودية معلم ابراهيم سزله سابق سلام... /
 يخافندن صكره اعلام اولنان بو دركه حاليا احوالزندن سؤال... /
 همان ارالقندن عادت قديمه اوزره دوستلغى قطع ايلميه سز من بعد... /
 كاشفى اولوب اسلامبوله فرار ايدن سنان كاشف كوشوفيه تختنه سزله... /
 ايلمش معلم يحيى اليه سكز كيسه شرقيه كاشفى حسن كاشف اليه
 دورت كيسه ...

התרגום

[ראש] מנהיגי המילת היהודי, המומחה (מעלם) איבראהים, לך [...] [...]
 לאחר פריסת [שלום] יהא זה ידוע [שאם?] תשאל על מצבנו עתה [...] [...]
 אל תנתק עתה את ידידותך המסורתית מזמן קדום [...] [...]
 הכאשף סינאן, שהיה הכאשף של מחוז [...] [...]
 וברת לאיסטנבול. לך [אתן?] את משרת הכאשף תחתיו [...] [...].
 [מסרנו את משרתה [...] [...]
 לידיו של המעלם יחיא, תמורת שמונה כיס, ואת משרת הכאשף של מחוז שרקיה
 לידיו של הכאשף חסן, תמורת ארבעה כיס [...] [...]

